

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

**ОЛІГАРХІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ
ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 - Політологія
Освітній рівень “бакалавр”

студентки
V курсу ОР «бакалавр»
заочної форми навчання
Андрійчук Вікторії Андріївни

Науковий керівник -
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
Іван Федірко

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

КИЇВ - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЛІГАРХІЗАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА.....	5
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ПІД ВПЛИВОМ ОЛІГАРХІЗАЦІЇ.....	19
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ОЛІГАРХІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	33
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність даної теми зумовлена саме тим, що ефективність реалізації національних інтересів держави залежить від багатьох факторів, зокрема, від діяльності політичних еліт та їх вплив на розвиток політичної системи. Загальновизнаним сьогодні є той факт, що існування якісних політичних еліт, що слугують виразниками інтересів усього суспільства має велике значення для функціонування демократії. Саме політичні еліти покликані слугувати механізмом вираження та артикуляції суспільних інтересів, бути специфічною ланкою для взаємодії держави та народу.

Але процес формування політичних еліт та механізм їх функціонування піддається впливу з боку багатьох чинників, та є для кожної держави індивідуальним. Незважаючи на те, що явище олігархізації у тій чи іншій мірі проявляється у процесі формування політичних еліт у більшості країнах світу та на пряму впливає на їх якісний склад і ефективність функціонування, воно не вважається достатньо дослідженим.

Демократичні та олігархічні тенденції сильно переплітаються всередині політичних еліт, зокрема, українських. Це зумовлюється в тому числі постійною трансформацією та модернізацією політичного режиму, відсутністю досвіду ефективного політичного функціонування та необхідністю поєднувати партійну дисципліну та можливу відкритість.

Олігархічні тенденції мали місце в усіх посткомуністичних країнах, їх виникнення спричинив різкий перехід від планового до ринкового господарства, а політична, правова й економічна системи були вимушені пройти складні процеси трансформації від авторитаризму до демократичних стандартів.. Проблема олігархізації економіки й політики в різних країнах світу не належить до числа добре досліджених. На думку дослідників, різновиди олігархічних груп у тій чи іншій формі існують у більшості країн, де економіка базується на приватній власності. Однак відмінності між мірою

впливу олігархічних груп визначають стадію розвитку країни на шляху до демократії.

Об'єктом дослідження є політичні еліти.

Предметом дослідження є вплив явища олігархізації на політичні еліти.

Мета дослідження: визначити вплив явища олігархізації на формування політичних еліт.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

- з'ясувати теоретичні засади олігархізації як соціального явища;
- визначити залежність формування і функціонування політичних еліт від олігархічного впливу;
- розкрити особливості впливу олігархізації на формування політичних еліт в сучасній Україні.

Методи дослідження включають в себе сукупність загальнонаукових і методів наукового пізнання в їхньому взаємозв'язку. Основоположними методами досліджуваної теми являються компоративний метод, застосування якого дозволило визначити суть поняття «демократія», «олігархізація» у різних концепціях та порівняти окремі політичні ідеї дослідників, системний метод, який допоміг узагальнити та сформулювати основні напрямки впливу явища олігархізації на політичні еліти, структурно-функціональний метод, завдяки якому було розкрито основні положення теорії еліт.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 44 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 54 сторінки комп'ютерного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЛІГАРХІЗАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

Розглядаючи теоретико-методологічні засади дослідження явища олігархізації, можна зазначити, що, у свою чергу воно є досить обширним та стосується у загальному значенні усіх ланок політичної влади. Першочергово, це явище варто розглядати через призму взаємодії політичних еліт та суспільства. Більшість теоретиків, досліджуючи олігархічні тенденції, спрямовують свою увагу саме на діяльність еліт, які є необхідною складовою історичного розвитку будь-якої держави та покликані слугувати з'єднувальним ланцюгом між суспільством та владою.

Важливим напрямком сучасних політологічних досліджень є пошук концептуальних витоків розуміння цього феномену. Варто зазначити, що саме античним мислителям одним із перших вдалося окреслити та сформулювати певні характеристики олігархізації. Не зважаючи на те, що у рамках свого історичного періоду вони звертають увагу в працях безпосередньо на олігархію, як форму державного правління, античні дослідження дають змогу виокремити певні характеристики олігархізації, як явища, що є спільними та фундаментальними для теоретиків наступних поколінь.

Арістотель одним із перших починає виокремлювати такий вид державної влади як олігархія. У своїй праці «Політика» він вивчає і описує всі форми політичних режимів, з їх підвидами, видозмінами і можливими комбінаціями. В результаті він формує список основних, на його думку, форм політичних режимів. При виокремленні цих режимів він слідує в основному двом принципам: кількості правителів в кожному з них і якості їх функцій. При цьому він враховує також і ряд соціальних факторів, в тому числі і майновий стан громадян держави.

Арістотель вживав термін «олігархія» в значенні «влада багатих», протиставляючи її аристократії. Він вважав, що існують три ідеальних форми правління: монархія, аристократія і політія, кожна з яких вироджується за

певних обставин в неправильні форми - тиранію, олігархію, демократію відповідно. [1, ст.66-98]

Арістотель зазначав, що найголовніше при всякому державному ладі - це за допомогою законів і решти розпорядку залагодити справу так, щоб посадовим особам неможливо було наживатися. За цим з особливою ретельністю необхідно стежити в державах олігархічних. Маса, відсторонюється від участі в державному управлінні, не надто обурюється з цього приводу, навпаки, вона навіть задоволена, якщо кожному надають змогу спокійно займатися своїми приватними справами; але якщо вона думає, що правителі розкрадають суспільне добро, тоді її засмучує те, що вона не користується ні почесними правами, ні прибутком. [2, ст. 546.]

На думку іншого грецького філософа Платона, державний устрій олігархії будується на майновому цензі. Тобто, до влади мають доступ лише громадяни, які накопичили приватну власність, народ участі в управлінні не приймає, що, у свою чергу, призводить до постійних конфліктів всередині країни між суспільством та владою і породжує необхідність зміни державної форми правління. [28 с. 240-270]

За олігархії мета державного правління не визначається як право індивідів які володіють значною кількістю приватної власності, правити суспільством задля служіння благу всіх. Вона спрямована на задоволення особистих потреб меншості. У цьому плані і Платон, і Арістотель протиставляють олігархію аристократії — правлінню небагатьох в інтересах усіх — та ставлять її нижче демократії, оскільки демократія (за винятком її крайніх форм), не дивлячись на можливі недоліки, більше піддається регулюванню.

Видатний грецький політичний діяч та історик Полібій під впливом концепцій Арістотеля та Платона сформував свій погляд, що стосується олігархічної форми державного устрою. Погоджуючись із вище зазначеними мислителями, Полібій зазначає, що процес заміни форм держави одна одною є природним. Однією за ланок цього циклу є олігархія, яка є результатом зловживання владою, користолюбства аристократії. Проблему дослідник

вбачає у спадковості влади, що призводить до виродження правителів, які зацікавлені у задоволенні суспільних інтересів.

Отже, спільним для концепцій античності є розуміння олігархізації як явища, яке негативно впливає на розвиток країни та пов'язаного з накопиченням майна у невеликої кількості осіб, псуванням якостей аристократичної верхівки. Також, дослідники зосереджують свою увагу на непостійності будь-якої форми державного устрою.

Характеристики олігархізації як процесу переходу до олігархії, описані грецькими мислителями, використовувалися наступними дослідниками як основоположні принципи розуміння цього явища.

Необхідно звернути увагу на те, що в поняття олігархія дослідники, починаючи з античних філософів, вкладали різний, проте дуже близький за значенням сенс. Так у Платона і Аристотеля в одному випадку це держава, в інших – форма державного устрою, в третьому - форма правління.

Однак, головним засновником передтечі теорії еліт вважають флорентійського політика і філософа XV-XVI століть Нікколо Макіавеллі. У свої творах він намагався з практичної точки зору окреслити роль політичної еліти у житті країни. Він вважав, що активна меншість завжди буде панувати над незгуртованою більшістю, використовуючи свої специфічні підходи, а саме насильство та хитрість. Водночас Н. Макіавеллі стверджує, що правитель повинен керуватися не особистісними інтересами, а категорією загального блага. [21, ст.19–26.]

У будь-якому випадку олігархізація безперервно пов'язана з елітарними концепціями та впливає на ефективність правління еліт, яке засноване на вираженні та втіленні суспільних інтересів.

Еліти (включаючи пануючі найбільші компанії, великі профспілки, державну бюрократію, ЗМІ, військових, важливі групи тиску і масові рухи, а також політичні партії) - це особи і групи, які володіють організованим потенціалом для регулярного і сильного впливу на політичні рішення.

Виникнення безпосередньо елітарних концепцій стало своєрідною реакцією на теорії демократії і на марксистське вчення про роль народних мас в історії. У перших елітарних теоріях містилася критика демократичного устрою. Як приклад можна навести думку російського філософа і історика Л.Карсавіна. Він відзначав, що демократична держава анархічна: зовсім не керує державою "народ" (демос), майже не керує парламент, трохи керує уряд, а найбільше - бюрократія, єдиний політичний елемент влади [15, с.254-257].

Не маючи нічого спільного з демократичними теоріями, рання теорія еліт відкидала спроможність мас здійснювати управління державою, відстоюючи думку про необхідність існування еліт. Винятком є припущення Г.Моска про поповнення еліти за рахунок індивідів, які здатні до управління з числа активних нижчих верств суспільства. Але це аж ніяк не свідчить про демократичну позицію теорії раннього елітаризму, її ідеологи були переконані в тому, що правлячий клас концентрує управління політичним життям країни у своїх руках, а втручання неосвіченого народу в політику може лише дестабілізувати або зруйнувати сформовані громадсько-політичні структури.[31, 200-202].

Г. Моска вирізняв дві тенденції розвитку правлячого класу: аристократичну, яка проявляється в намаганні політичного класу стати спадкоємним, що зумовлює його закриття, виродження та, як наслідок, суспільний застій і, на кінцевий рахунок, тягне за собою активізацію боротьби нових соціальних сил за заняття панівних позицій у суспільстві, та демократичну, яка виявляється в оновленні політичного класу, яке зумовлене активністю нижчих верств, що запобігає дегенерації еліти, робить її здатною до ефективного керівництва суспільством.

Отже, аналізуючи політичну еліту, науковці відмітили її схильність до змін. В. Парето, зауважив, що елітам притаманний постійний процес циркуляції, що саме по собі протирічить олігархічним тенденціям. Тобто в залежності від наявних обставин виокремлюється саме потрібна у нагальний час меншість. Завдяки цьому правляча еліта знаходиться у постійному процесі

трансформації і якщо цей процес уповільнюється – відбувається застій, який, у свою чергу призводить до нагромадження деградуючих елементів правління. Саме у цей час у нижчих шарах зростає число суб'єктів з придатними до управління характеристиками, така ситуація за Парето призводить до наростання революційних настроїв у суспільстві та різкому оновлення політичної еліти.

Правляча еліта - це всі ті, хто прямо чи опосередковано бере участь в управлінні суспільством. Контреліта - це люди, які наділені характерними для еліти психологічними властивостями, але внаслідок свого соціального становища і різного роду бар'єрів не мають доступу до управління. Соціальна рівновага потребує постійного оновлення складу правлячої еліти шляхом введення до неї індивідів з елітарними властивостями з нижчих верств суспільства і вилучення тих, хто таких властивостей не має. Однак це не відбувається, оскільки правляча еліта прагне зберегти свої привілеї і передати їх у спадок особам з неелітарними індивідуальними властивостями. У результаті починають впливати наслідки таких олігархічних тенденцій: погіршується якісний склад правлячої еліти, вона вироджується, що спонукає кількісно зростаючу контреліту до боротьби за владу. Остання скидає правлячу еліту і встановлює власне панування. Так відбувається зміна правлячих еліт, яку В. Парето назвав "законом циркуляції еліт". Питання часу, який потрібен для формування діючої контреліти залишається для кожної окремої країни індивідуальним. [10, ст. 231-233]

Італійські теоретики соціальної сфери Г. Моска та В. Парето одними з перших встановили, що правління еліти неминуче, і дослідили наслідки цієї закономірності, головним чином, аналізуючи відтворення та трансформацію елітних груп. Методологічну основу даних досліджень політичних еліт і партійних систем склали теорії Т. Парсонса, Р. Мертона, Д. Істона, які є відомими теоретиками функціонального підходу, хоча і не створили своїх власних концептів.

Знаменитий «залізний закон олігархії», висунутий італійським політичним соціологом та економістом Робертом Міхельсом, який народився в Німеччині, був більш систематичним: дослідник не просто констатував неминучість панування еліт, а намагався пояснити це специфічними організаційними особливостями сучасної політики, на яку, безсумнівно, вплинув німецький соціолог Макс Вебер, який вважав, у свою чергу, що політична система суспільства здебільшого залежить від функціонування професійної бюрократії. Основна проблема за М. Вебером заключалася у знаходженні механізмів контролю та регулюванні роботи бюрократичного апарату. Суттєву роль мав зіграти харизматичний різновид лідерства. Дослідник намагався звернути увагу на необхідність залучення до політичного керівництва талановитих особистостей, які мають до цього відповідний набір характеристик та прагнуть до влади.

Отож, не можливо оминати елітарну концепцію Р. Міхельса, як основоположника теоретичного підґрунтя поняття олігархізації.

Унікальне місце цього дослідника в історії політичної думки ХХ століття обумовлене тим, що він, досліджуючи соціальні відносини, прийшов до висновку про неможливість прямої демократії та безпосереднього панування мас. Він вважав, що з появою представницьких органів влади, зокрема політичних партій, які потребують організації, виникають перші ознаки олігархізації – відрив володарюючої верхівки від мас і перетворення її на замкнуту групу. Заслуга Р. Міхельса передусім в тому, що концепцію еліти він поширив на всі великі соціальні групи і, узагальнив свою теорію та проголосив один з небагатьох важливих в соціології та політології законів.

Закономірну сукупність причин і методів виникнення олігархічної влади в будь-якій організації Р. Міхельс назвав «залізним законом олігархізації»[26, с. 224-235].

На початку досліджень Р. Міхельс розцінює олігархізацію як більш негативне, загрозливе демократії явище, але у більш пізній період життя, вчений показує, що олігархізація є, по суті, природною якістю партії і

впливає з, безпосередньо, історичного досвіду, що правителі ніколи не уступають свою владу масам, а тільки своїм наступникам. Хоча, між представниками еліти й точиться безперервна боротьба, для мас вона є прихованою. А тому дослідник зосереджує свою увагу на поділі еліти на правлячу й неправлячу, а не на поділі суспільства на еліту як панівну привілейовану касту і народні маси. [35, с. 275-281]

Р. Міхельс зауважив, що існує лише боротьба між колишньою меншістю, що захищає своє панування, та новою щойно сформованою меншістю, яка прагне завоювання влади, бажає взаємодіяти з існуючою або скинути її. Результат будь-якої класової боротьби полягає лише в заміні – одна меншість змінює іншу у своєму пануванні над масами. [43, с. 224-235]

Коли він розглядає це питання, він бачить саму організацію, особливо бюрократичну у поєднанні з природою людини і феноменом лідерства основними чинниками олігархічних тенденцій.

Р. Міхельс вважає, що більшість людей ніколи не буде здатна до самоврядування, навіть в тому випадку, якщо коли-небудь незадоволеним масам вдасться позбавити панівний клас його влади. При цьому, рано чи пізно в середовищі самих мас за необхідністю з'явиться нова організована меншість, яка візьме на себе функції панівного класу. Дослідник робить глобальний висновок, що панівний клас має неабияке значення у всесвітній історії.

Заявляючи, що здійснення політичної влади неминуче супроводжується олігархічними тенденціями, Р. Міхельс припускає, що саме необхідність керівництва підштовхує партії, як і будь-яку іншу велику організацію, до олігархії.

Специфічним атрибутом лідерства у елітарних теоріях постає влада та така категорія як воля до влади, яка поступово переходить від мас і концентрується тільки в руках еліти. Тому згодом лідери, які спочатку постають як засіб висловлення та втілення колективної волі, невдовзі звільняються від бажань та намірів мас та стають незалежними від її впливу. [43, с. 25].

Ця закономірність говорить про те, що з плином часу та за умов розширення будуть існувати олігархічні тенденції в кожній організації, а також у організаціях з демократичною ідеологією та конституцією. З часом і зі збільшенням розміру стає менш практичним, щоб усі брали участь у процесі прийняття рішень та постає проблема урахування бажань кожного її члена.

Однак існують винятки із «залізного закону», як, наприклад, спілка друкарів, яку вивчали Сеймур Мартін Ліпсет, Мартін Троу та Джеймс С. Коулман та на основі досліджень було створено працю «Союзна демократія: внутрішня політика Міжнародного друкарського союзу». Книга є прикладом однієї конкретної організації - Міжнародного друкарського союзу, організація, яку автори вважають найдемократичнішою в сучасних (1950-ті роки) Сполучених Штатах та перелічують ряд факторів, які «створюють конкуренцію альтернативних урядів». Аналіз Міжнародного друкарського союзу показав, що підтримка союзної демократії можлива з огляду на відносну рівність доходів та статусу членів, володіння комунікативними навичками та загальну політичну компетентність. Зазначається, що ця організація витримала двопартійну конкуренцію, яка відображала американську двопартійну систему.

Проте складно говорити про перенесення моделі організації профспілки на усе громадянське суспільство та владний апарат. Не зважаючи на це, ця праця є важливим внеском у систему накопичених знань про функціонування організацій із можливим збереженням демократичних засад.

М. Дюверже вважав, як і багато дослідників, розглядаючи політичні партії як приклад політичних еліт, що їх головною метою є завоювання і використання політичної влади. У боротьбі за владу важливі не стільки ідеології та програми, скільки організаційна структура і дисципліна, вміння отримувати від навколишнього середовища різноманітні ресурси та утримувати владу.

Теорія еліт багато в чому відома як критика марксистської теорії домінуючого класу та спроба спростувати гіпотезу, згідно з якою політична

влада походить від економічної влади, володіння економічними ресурсами. Для класичної теорії політична влада, якою володіє автономна бюрократія у будь-якому випадку розглядається паралельно (політичному та економічному) класовому пануванню і часто не залежить від економічного впливу. [31]

Також існує думка представника ціннісної теорії еліт, іспанського філософа Хосе Ортега-і-Гассета, який вважав, що будь-яке суспільство є динамічною єдністю двох факторів: впливової меншості та мас, і що саме ця меншість є визначальною у житті держави. Водночас, він виходив з того, що еліта - це частина суспільства, яка, на його думку, самостійно готова взяти на себе історичну відповідальність за долю суспільства загалом. «Це не той, хто вважає себе вище за інших, а той, хто до себе самого ставить вимогливіше, ніж до інших» [26, с.256-257.]. Як представник ціннісної концепції вважав еліту головною конструктивною силою суспільства, а також те, що формування еліт відбувається внаслідок природного відбору найбільш цінних представників суспільства, а не у результаті боротьби з владою. Така думка у сучасних реаліях здається дещо поверховою. Адже для того, щоб у країні не відбувався процес олігархізації еліта повинна регулярно змінюватись та поповнюватись новими кадрами, що у свою чергу ставить під сумнів наявні відповідні якості кандидатів, які приходять на заміну старій еліті. На мою думку, з плином часу буде дуже важко контролювати якісний склад сформованої аристократії, який постійно змінюється. Із плином часу демократія розвивається й удосконалюється, внаслідок чого абсурдним стає намагання представити та врахувати інтереси народної маси.

До цього ж напрямку належить і підхід, описаний у працях Д. Белла, А. Гоулднера й інших. Відповідно до цього підходу еліта формується за принципом результативності та особливим якостям, що, у свою чергу, повинно виключити можливість процесу олігархізації та його наслідків.

Отже, на думку критиків, не скрізь і не завжди в політичних елітах виявляються олігархічні тенденції.

Не варто ототожнювати будь-яку еліту з олігархізацією. Тенденції до олігархізації починають проявлятися тоді, коли інтереси владних структур починають зміщуватися у бік власних потреб.

Розглядаючи це питання у контексті праць вітчизняних дослідників необхідно зазначити, що історичне минуле України неминуче позначилося на процесі формування політичної еліти та його теоретичному осмисленні, що у свою чергу дозволяє окреслити стан дослідження явища олігархізації та його місце у формуванні українських політичних еліт. Проблема полягає в тому, що власне, до ХХ століття, до спроби відновлення державності під час 1917-1920 років, дослідження формування української еліти можна простежити хіба що в художній літературі. Перші спроби створення елітарних теорій українськими мислителями пов'язані з іменами В'ячеслава Липинського та Дмитра Донцова.

У своїх працях, які присвячені питанням еліти В. Липинський на необхідності постійної заміни та циркуляції аристократичної верхівки, та наголошує, що якщо цей процес не відбуватиметься, то з'явиться загроза потрапляння під вплив іншої, сильнішої ніж власна політичної еліти. Також дослідник наголошує на необхідності матеріального забезпечення аристократії і, водночас, підкріплює це обов'язковою відповідністю моральним настроям нації, тобто зауважує про моральний авторитет як один із головних чинників існування еліти. [20 с. 136]

Спільно з В. Липинським ототожнює політичну еліту з аристократією й інший український дослідник - Д. Донцов. Концепція Д. Донцова ґрунтується на переконанні, що представники еліти повинні володіти певними особливими якостями, які дозволяють їм правити над масами, консолідувати їх ідеї та втілювати їх у життя. У своїх працях він вказує на те, що еліта існує поки вона здатна працювати задля загальної справи. Занепад політичної еліти Д. Донцов вбачає тоді, коли вона перестає ставити на перше місце інтереси нації і зосереджується на власних потребах. Також, важливо зазначити, що дослідник виступає проти спадкового принципу формування еліти, наполягаючи на

необхідність поповнення аристократичної верхівки кадрами з усіх верств населення, за умови наявності у них відповідних характеристик.

Отже, незважаючи на те, що дослідження процесу олігархізації у конкретному своєму розумінні вітчизняними дослідниками ХХ століття не згадується, проте, підсумовуючи наведені приклади елітарних концепцій можна зазначити, що українські мислителі чітко розуміли загрозу олігархічних тенденцій для формуванні дієвої політичної еліти. Такий висновок можна зробити звертаючи увагу на такі необхідні принципи творення та діяльності політичних еліт, зазначені В. Липинським та Д. Донцовим як відповідність настроям мас, втілення їх інтересів, постійна циркуляція та поповнення еліт новими кадрами, наявність особливих моральних якостей, які дозволяють політичній еліті діяти на благо усього суспільства. Усі ці характеристики спрямовані так чи інакше на запобігання олігархічних процесів, що у свою чергу говорить про осмислення та окреслення олігархізації у працях вітчизняних дослідників.

В даний час існує різне розуміння і певна невизначеність у політичній термінології. Виходячи з різних підходів до розуміння терміна до прикладів олігархізації можуть відносити і діяльність влади номенклатури в комуністичних країнах, і розповсюдження влади військової хунти і закріплення плутократії та інші форми переходу від відомих державних форм до різновидів олігархії.

Спільним для усіх досліджень є розуміння явища олігархізації як процесу тісно пов'язаного з економічним інтересом правлячої верхівки і який так чи інакше стосується накопичення майна як однієї з головних причин тримання за владу впродовж тривалого часу. Однак не слід плутати олігархію з плутократією. На мою думку, кожна плутократія може бути різновидом олігархії, але не кожна олігархія виходить з плутократії. Термін «плутократія» виник в Стародавній Греції, де плутократія встановилася в деяких торгово-ремісничих полісах в результаті перемоги майнової аристократії над родовою в період ранньої тиранії (7-6 століття до н. е.). Класичними прикладами

плутократії були державний лад Карфагена і Венеціанської республіки в давнину. З цієї причини багато країн можна вважати плутократіями, де заможні люди керують політикою або сильно впливають на неї. [32]

І хоча плутократією керують заможні, аристократією - якісна еліта, олігархічні тенденції можуть проявити себе в обох випадках.

Більш того, на мою думку, усі форми правління прямо чи опосередковано містять прояви олігархічних тенденцій. Для демократії ці прояви можуть прийняти форму політичного класу, який складається з групи людей, що спеціалізуються на контролі над владою та її утриманням. Згідно з дослідженнями, різницю між правлячою меншиною та тією, яка контролює політику, не знаходячись на владних посадах, помітити дуже складно.

Визнання існування правлячих еліт є спільним для переважної більшості політологів ХХ ст. Більшість теоретиків елітарних концепцій не лише прагнули пояснити існування еліти з посиланням на політичні, соціальні, економічні та психологічні фактори, але стверджували, що певна форма контролю еліти над державою необхідна для соціальної стабільності громадянського суспільства та економічного розвитку. Однак, при вирішенні питання про те, який тип відносин складається між політичною елітою і рештою суспільства, існують глибокі розбіжності.

Варто підкреслити насамперед ідеологічну суть теорії олігархізації як спроби теоретичного обґрунтування бюрократизації політичних еліт і, принаймні побічно, відмовлення від демократії.

Також, необхідно зазначити про складність контролю розвитку явища олігархізації. Це зумовлено тим, що неформальна структура еліт формується не залежно до будь-яких передбачених статутом чи іншими регулюючими факторами заходів. Під неформальною структурою розуміють відмінність в положенні та статусі членів еліти і людей, що оточують цю меншість або віддають їй свої голоси на виборах, а також різні групи, угруповання, ідейні течії, взаємини членів, які не передбачені партійними документами,

наприклад, які не затверджені державними органами, але становлять значну частину впливу на загальнодержавний розвиток.

Отже, підсумовуючи, на сьогодні, виокремити чітко визначення олігархізації як соціального явища дуже складно. Це пов'язано з подальшим дослідженням цього поняття, яке у наш час значною мірою актуалізувалося та привертає зараз увагу багатьох дослідників, зокрема, українських.

Можна зробити висновок, що явище олігархізації являє собою процес трансформації політичного режиму у бік олігархії та виокремити спільну думку науковців щодо процесу закріплення та укорінення особистісного впливу владної структури, або тих, хто має здатність впливати на політику, що дозволяє кільком підприємствам, сім'ям або групам окремих індивідів управляти ситуацією в країні. Ці нечисленні члени впливових організацій мають достатньо сил для творення політичного стану в країні, який приносить їм користь, не враховуючи решту суспільства. Вони зберігають свою владу завдяки взаєминам один з одним.

У всіх працях, де згадується олігархія, йдеться про форму правління, при якій політична влада перебуває в руках невеликої меншості, але, крім цього, мало консенсусу можна спостерігати щодо того, як можна ідентифікувати олігархічну групу або як організована олігархічна діяльність. Багато дослідників сходяться на думці, що організація стає олігархічною, коли люди, які займають владні посади, вільні від контролю підлеглих членів організації. Свобода від контролю не означає, що керівники можуть повністю ігнорувати бажання нижчих чинів, але в свою чергу означає те, що підлеглі не можуть вжити жодних позитивних дій, щоб обмежити поведінку керівництва.

Не зважаючи на те, що безпосередньо термін «олігархізація» зараз має дискусійний характер, оскільки пройшов історичний шлях деформації та не є наразі чітко сформульованим, варто зазначити, що думки багатьох дослідників збігаються з приводу певних специфічних рис, які характеризують це явище у класичному розумінні. До них можна віднести концентрацію багатства в руках олігархічної соціальної групи, вузька соціальна група олігархів при владі

вступає в протиріччя з демократією як формою правління народу, тобто більшості, а не меншості, або перешкоджає потрапляння до влади нових кадрів, використання можливості керування політичними процесами задля забезпечення власних інтересів. [8, ст.126]

Складність визначення олігархізації полягає також у тому, що у сучасних реаліях цей процес не відноситься лише до діяльності політичної еліти, оскільки політична еліта у більшості країн дуже тісно пов'язана з іншими прошарками впливових осіб, які спираються або на економічні чинники, або на релігійні, або на будь-які інші, які допомагають їм знаходитись у вигідному становищі по відношенню до решти суспільства.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ПІД ВПЛИВОМ ОЛІГАРХІЗАЦІЇ

Беззаперечним є факт залежності рівня якості політичної еліти від принципів її формування та рекрутування.

Велика кількість теоретиків еліт розділяє думку про необхідність виокремлення та врахування при оцінці діяльності політичних еліт особливостей, що впливають на формування якісного складу елітарного прошарку. Зазвичай, вони випливають із основних функцій, які покликані виконувати політичні еліти у суспільстві.

У працях багатьох дослідників можна побачити закономірність щодо визначення політичних еліт як уособлення інтересів суспільства та рушіїв до їх втілення.

Здавалось би, теорія еліти заперечує можливість демократії, проте розуміння того, що, складне сучасне суспільство потребує професійного керівництва ним, робить здійснення політичної влади безпосередньо народом неможливим, а з іншого, неконтрольованій народом еліті властива тенденція втрати своїх якісних властивостей з часом, призвело до прояву цих двох протилежних процесів у багатьох країнах.

В основі ж концепцій демократичного елітаризму знаходяться положення і настанови про ціннісні якості еліт. У працях соціологів Сеймура Мартіна Ліпсета, Роберта Даля, Людвіга Хармона Зіглера та інших обґрунтовуються теорії елітарної демократії. Використовуючи запропоноване Йозефом Шумпетером визначення демократії як конкуренції між потенційними претендентами на довіру і голоси виборців, дослідники відзначають важливу роль еліт в управлінні, вважаючи, що тільки керівна верства здатна стримати притаманні масам ірраціоналізм, емоційну неврівноваженість і радикалізм. [10, с. 527-530]

Теорії елітарної демократії стверджують, що представницькі інституції можуть керувати спільними інтересами та підтримувати довіру громадян.

Ця характеристика є чи не найголовнішою у процесі відбору та становленні еліт на думку дослідників. Адже саме представництво інтересів має допомагати елітам, спираючись на народну підтримку, висунути свою кандидатуру та наблизитися до влади.

Олігархізація як явище переходу до олігархічної форми правління вносить свої корективи у процес формування елітарних прошарків. Під впливом олігархічних тенденцій вищезазначена характеристика еліт втрачає свою значимість та на заміну їй приходить необхідність збереження владних позицій задля подальшого накопичення економічних благ та розширення сфери впливу. Небажання еліти втратити своє соціальне становище та відчуття нестійкості змушують її створювати усі можливі бар'єри, що в подальшому будуть перешкоджати потраплянню нових кадрів, які будуть зацікавлені у втіленні народних інтересів.

Проблема полягає в тому, що в будь-якій організації виникає власний інтерес суб'єктів, інтерес сам по собі і для себе [22, с.5-8]. Але існування власного інтересу в кожній організації включає в себе породження непорозумінь і протилежність поглядів по відношенню до загальної мети. Більш того, в результаті виконуваних ними суспільних функцій різні соціальні верстви об'єднуються і утворюють органи, що представляють їх інтереси.

Слід враховувати той факт, що будь-якій політичній еліті, яка навіть на перших етапах свого існування прагне виявити, консолідувати та впровадити в життя інтереси суспільства, потрібно організувати свою діяльність, голосування, залучити фінансування, стежити за своєю структурою та правовим статусом. Всі ці заходи вимагають фундаментального досвіду та організаторських здібностей, які виділяють компетентну меншість та обмежують можливості інших членів оскаржувати рішення існуючих лідерів або замінювати керівництво, тоді як лідери визнають спільний інтерес у керуванні організацією та підтримці їх положення. Завдяки цьому

незадоволеність нижчого рівня стримується, а влада концентрується у вищих рядах бюрократичних ієрархій. Психологічний вплив, такий як прагнення меншості до влади та психологічна потреба більшості у керівництві, доповнюють існуючий розрив та сприяють його подальшому укоріненню.

Якщо спиратися на «залізний закон олігархічних тенденцій» то можна зазначити, що невідривно від суспільного прогресу виникають і розвиваються великі організації, які обов'язково спричиняють появу олігархізації управління суспільством і сприяють формуванню політичної еліти, оскільки керівництво цими організаціями неможливе вісьма її членами. Ефективність їхньої роботи потребує спеціалізації й раціоналізації, а отже, і керівного ядра та апарату, які поступово, але неминуче виходять з-під контролю рядових членів, відриваються від них, підпорядковують політику своїм власним інтересам, опікуються своїми власними привілеями, тобто перетворюються на олігархію.

Один із головних дослідників цього явища Х.-Х. Лінс пропонує таку схему характеристики олігархії та процесу олігархічного перетворення організацій: поява лідерства, поява професійного керівництва і його стабілізація, утворення бюрократії, тобто платного призначуваного апарату, централізація влади, переорієнтація цілей з кінцевих (боротьба за вираження суспільних інтересів) на поточні (зміцнення партійної організації), посилення відмінностей між лідерами та членами організації, обмеження прав членів організації, перехід лідерів партійної опозиції в ряди існуючого керівництва, орієнтація партії на підтримку усіх виборців, а не тільки власного класу.

Отже, проблема появи особистісного інтересу та слідування йому під час формування політичного стану в країні є чи не найфундаментальнішою, з якої випливають усі наступні прояви олігархізаційних тенденцій як наслідки.

Політичні еліти, на відміну від інших суб'єктів громадянського суспільства, мають реальні можливості брати участь у формуванні державних органів, впливати на внутрішню і зовнішню політику країни, тому їх роль у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства особливо вагома.

Як уже зазначалось, закритість елітарних прошарків відносно поповнення новими членами, що призводить до застою та консервації, є одним із найсуттєвіших виявів впливу олігархізації на процес формування еліт. Поява особистого інтересу в прийнятті політичних рішень призводить до поступового віддалення від початкових глобальних цілей, що, у свою чергу, нівелює потребу існуючих еліт у відстоюванні волі народу та пошуку нових запитів суспільства. Усе це дає поштовх масам до необхідності самостійного прийняття рішень, яке неможливе без виокремлення нового елітарного прошарку, що прагне вступити у боротьбу із тим, що перебуває при владі.

Дуже цікавим є той факт, що часто для здійснення основних завдань та укріплення їхньої влади елітам потрібна підтримка суспільства. Щоб домогтися її, еліти можуть апелювати до інтересів більшості та до спільних політичних орієнтацій. Неможливість отримати псевдо підтримку часто скорочує посаду еліти або підриває їх владу. З цього випливає проблема складності розпізнання та диференціації реальної компетентної меншості й фективно діючими олігархічними кланами.

Керуючись бажанням залишитись на посаді, представники політичних еліт часто стають більш консервативного характеру. Наприклад, початкова мета замінюється більш поточними завданнями, частково через природну тенденцію нагальних цілей витіснити довгострокові. Так само тактика стає менш радикальною, адже лідери не бажають ризикувати існуючими посадами через можливі поразки.

Більше того, коли люди відчують, що не можуть приєднатися до владного процесу, вони можуть більше не відчувати потребу слідувати правилам, встановленим правлячим класом, що призводить до повстання, зривів та війни.

Виходячи з усього вищезазначеного, можна зробити висновок, що функціонування демократичного устрою постійно перебуває під загрозою впливу олігархічних тенденцій, адже потребує значного рівня організації, а це веде за собою виокремлення певного прошарку політичної еліти, яка

зосереджує в своїх руках владні повноваження та може спрямовувати свої дії на забезпечення власних інтересів, нехтуючи першочерговою метою, що безпосередньо впливає на процес формування та становлення майбутніх політичних еліт.

Зараз є широко поширеною думка, що суспільство може керувати цими питаннями, використовуючи виборче право, в якому виникають можливості найсучасніших способів представлення народу. Проте процес олігархізації спонукає владну верхівку використовувати усі можливі методи щодо запобігання порушенню власної стабільності як в економічному плані, так і відносно свого авторитету. В результаті часто виникає або наявна або прихована боротьба за збереження свого владного положення з використанням методів, які повністю руйнують систему демократичних відносин держава-суспільство.

Як результат, країна, у якій відбувається явище олігархізації стикається з рядом наслідків цього процесу, які вказують на наближення політичного режиму до олігархічного. Одним із найпоказовіших, на мою думку, є використання корупційних методів впливу на політичну ситуацію в державі.

Скільки автономії мають і повинні мати еліти - це питання, про які давно ведуть дискусії дослідники "демократичного елітаризму". У своїй основоположній книзі "Капіталізм, соціалізм і демократія" американський економіст Джозеф Шумпетер стверджував, що демократія - це просто метод, за допомогою якого виборці обирають керівних керівників та еліти, яким слід довірити займатися справами управління. Іншими словами, для Шумпетера демократія поєднує автономне управління лідерами та елітами з обмеженими в часі повноваженнями щодо управління, що надаються голосуючими на періодичних виборах. Однак багато критиків демократичної елітарності стверджують, що не варто припускати, що усі лідери та еліти є відповідальними дійовими особами, яким безпечно можна довірити автономію. [39]

Доказом цьому є ряд існуючих обмежень у демократичних країнах, де офіційне представництво передбачає такі регулярні процеси, як постійна циркуляція осіб на вищих керівних посадах та обмеження строків дії ключових посадових осіб та членів правління (наприклад, обмеження президентства максимум двома термінами).

Демократичний елітизм приділяє напрочуд мало уваги елітам як таким. Ця теорія стосується тільки еліт політичних партій і недостатньо розкриває прошарок впливової меншості, в який вони включені. Адже ділові, профспілкові, економічні, державно-адміністративні, медійні, військові та інші групи еліт впливають на конкуренцію партійної еліти.

Найчастіше зустрічаються приклади впливу саме економічно сильних суб'єктів на формування політичних еліт та на вектор розвитку політичного стану в країні в цілому.

Правлячий клас контролює політику та законодавство і в кінцевому підсумку має набагато більше важелів контролю економічної сфери, ніж решта суспільства. Він може обмежити діяльність певних класів, встановити ціни, забезпечити вибіркові переваги та обмежити економіку, перешкоджаючи основним функціям попиту та пропозиції. Це запобігає появі нових перспектив та різноманітності.

Аналогічно встановлення олігархії становить загрозу практиці вільного ринку, оскільки вони можуть вирішити змінити чи виправити торговельні та економічні норми, щоб принести користь собі. Часто олігархічні клани можуть домовлятися про встановлення цін або порушувати інші здорові економічні стандарти.

Щоб впливати на політичну ситуацію в країні економічно сильним групам не обов'язково займати офіційні посади. Сучасна практика має безліч прикладів впливу на якісний склад політичних саме з боку економічних еліт, які використовують свої фінансові можливості задля забезпечення власної

стабільності та примноження статків за рахунок створення політично вигідних умов.

Проте, демократія і еліта не суперечать один одному, вони, навпаки, зумовлюють існування одне одного, так як демократичний устрій ще більшою мірою, ніж будь-який інший, залежить від діяльності політичних еліт. Власне, демократія лише тому залишається демократією, що не є демократією, - саме за таким принципом, на думку Т. Дая і Х. Цайглера, функціонує американська політична система : «Демократія - це влада народу, але відповідальність за виживання демократії лежить на плечах еліти » [4, ст. 64].

У той же час, капіталізм як соціальна система, прикладом якої прийнято вважати США, іноді описується як олігархія. Критики стверджують, що в капіталістичному суспільстві влада - економічна, культурна та політична - покладається на руки капіталістичного класу. Комуністичні держави також розглядалися як олігархії, якими керував клас із особливими привілеями - номенклатура.

Багатофакторний аналіз вказує на те, що економічні еліти та організовані групи, що представляють ділові інтереси, мають суттєвий незалежний вплив на політику уряду США, тоді як пересічні громадяни та масові групи інтересів мають незначний або зовсім не мають незалежного впливу. Звіт у квітні 2014 року Мартіна Гіленса з Принстонського університету та Бенджаміна Пейджа з Північно-Західного університету показує, що зовнішня демократична система Америки наразі під суттєвою загрозою.

Двоє професорів дійшли такого висновку, переглянувши відповіді на 1779 опитувальних запитань, що задавались між 1981 та 2002 роками стосовно державної політики. Вони розділили відповіді за рівнем доходу, а потім визначили, як часто певні рівні доходів та організовані групи інтересів сприймають втілення їх політичних уподобань.

Опис результатів дослідження був розцінений ЗМІ як свідчення того, що Америка стає олігархією - суспільством, де переважає найменша група привілейованих громадян, і зазвичай це найбагатші громадяни. [43]

Також приклад впливу на формування та діяльність політичних еліт можна спостерігати у країнах, де олігархічні групи становлять собою наближених до правителя за родинним зв'язком суб'єктів.

У Саудівській Аравії можна спостерігати такі особливості олігархічного правління. На чолі країни знаходиться сім'я правителя, його сини обіймають високі державні посади та управляють нафтовою монополією. Олігархізація передбачає консолідування влади тих, хто має досвід, особливо це стосується сімейних олігархій, оскільки члени сім'ї виховуються у певних умовах та усе життя готуються до того, щоб зайняти певні посади в уряді.

Для Туреччини також характерний вид існуючої сімейної олігархізації. Сім'я Коч - заможна і потужна сім'я в Туреччині. Коç Holding володіє компаніями з нафтопереробки, банківської справи, автомобілебудування та електроніки. Уряд дозволяє сімейній компанії встановлювати ціни на паливо, якщо вона постачає його з Туреччини до інших країн. Через домінування у багатьох галузях, іноземні інвестори та політика частіше співпрацюють із родиною Коч.

Отже, процес олігархізації з часом призводить до встановлення олігархії. Приклади формування та функціонування політичних еліт за таких умов також можна спостерігати на прикладі таких країн як Китай та Іран.

Загалом, у наш час "олігархія" - це термін, який зазвичай застосовується до Китаю та Ірану. Китай описує себе як комуністичну "народну республіку", але керівництво країною підтримується кількома обраними протягом декількох десятиліть. Серед членів олігархії були ті, хто був частиною Комуністичної партії та революції в 1949 р., А також ті, хто ввійшов у багатство та владу з моменту відкриття Китаю на світовому ринку в 1980-х

(часто нащадки ранніх революціонерів). Bloomberg News склали карту сімей комуністичного Китаю "Вісім безсмертних", щоб розкрити походження елітного класу, який зміг накопичити багатство та вплив, використати можливості, недоступні для більшості китайців. Ця система допомогла заможним та могутнім людям зберегти свій контроль, забезпечуючи при цьому відносно невелику владу чи свободу для більшості громадян. [38]

Протягом багатьох років ісламський режим в Ірані, разом з його широкими репресивними апаратами, створював вражаючий набір ідеологічних та економічних механізмів контролю для побудови ісламіфікованого громадянського суспільства та досягнення консенсусу щодо створення теократичної держави. Завдяки масовій пропаганді та маніпуляціям релігійними віруваннями ісламському правлячому блоку вдалося зберегти свою монополію на владу не зважаючи на усі зовнішні та внутрішні обставини.

На вершині іранської структури влади знаходиться Верховний лідер. Згідно з конституцією Ірану, Верховний лідер несе відповідальність за розмежування та нагляд за "загальною політикою Ісламської Республіки Іран", а це означає, що він задає тон і напрямок внутрішньої та зовнішньої політики Ірану. Верховний керівник також є головнокомандувачем збройних сил і контролює розвідку та операції безпеки Ісламської Республіки; він один може оголосити війну чи мир. Він має повноваження призначати на посади та звільняти з посади керівників судових органів, державних радіо- та телемереж та верховного головнокомандувача Корпусом варти Ісламської революції. Він також призначає шість з дванадцяти членів Ради опікунів - могутнього органу, який контролює діяльність парламенту та визначає, які кандидати мають право претендувати на державні посади.

Також, варто зазначити, що з часів революції 1979 року посаду Верховного лідера Ірану займали лише дві людини.

Президент - другий найвищий чиновник в Ірані. Хоча президент має значне громадське визнання, проте його влада багато в чому зменшується конституцією, яка підпорядковує всю виконавчу владу Верховному лідеру. Насправді Іран - єдина держава, в якій виконавча влада не контролює збройні сили.

Президент відповідає за формування економічної політики країни. Хоча він номінально керує Вищою радою національної безпеки та Міністерством розвідки та безпеки, на практиці Верховний лідер диктує всі питання зовнішньої та внутрішньої безпеки. Вісім віце-президентів працюють при президенті, а також кабінет з 22 міністрів. Рада міністрів має бути затверджена парламентом. Незважаючи на умовний розподіл владних повноважень, насправді, країною керують Верховний лідер та наближені до нього послідовники та родичі. Ісламські олігархи взяли владу після смерті аятолли Рухоллі Хомейні, лідера ісламської революції в Ірані, в 1989 році. Цікавим є факт, що сам Рухолла Мусаві Хомейні не допускав свою сім'ю до влади, але його заступник, аятола Алі Хаменеї, поставив його сім'ю та союзників на високі урядові посади та контролює обраного президента.

Сучасний приклад олігархії можна також було побачити в Південній Африці протягом ХХ століття. Тут особливо легко спостерігати основні характеристики олігархії, оскільки південно-африканська форма олігархії базувалася на расовій приналежності. Після Другої бурської війни була досягнута мовчазна домовленість між англомовними та африканомовними білими. Разом вони становили близько двадцяти відсотків населення, але цей невеликий відсоток керував величезним корінним населенням. Влада мала доступ практично до всіх освітніх та торгових можливостей, і вона продовжувала нівелювати права корінного населення. Хоча цей процес тривав із середини ХVIII століття, після 1948 року він став офіційною державною політикою і став відомим у всьому світі як апартеїд. Це тривало до приходу демократії в Південно-Африканську Республіку в 1994 року. Тривалий період

жорсткого придушення урядом опору, страйків, маршів, протестів з боку різних рухів проти апартеїду, зокрема Африканського національного Конгресу, призвело до того, що політика апартеїду ставала дедалі суперечливішою та нестабільною, що призвело до широкомасштабних санкцій та позбавлення прав за кордоном, посилення заворушень та повстань в Південній Африці. У 1990 р. Уряд Національної партії зробив перший крок до переговорів про вихід з влади, коли зняв заборону на Африканський національний конгрес та інші ліві політичні організації

Законодавство про апартеїд було поступово вилучено зі статутних книг, і перші багаторасові вибори відбулися в 1994 році.

Згідно з численними дослідженнями, усі комуністичні режими можна вважати олігархіями, де меншість при владі приймає виконавчі рішення для решти країни або режиму - часто для власної вигоди чи порядку денного. По всьому Радянському Союзу існувала олігархія, яка керувала справами, найчастіше вигідними лише для наймогутніших та найзаможніших.

Сучасну Росію назвали олігархією через владу певних осіб, олігархів, які здобули величезне багатство після падіння комунізму. Критики стверджують, що це сталося незаконним шляхом та через корупцію. Сьогодні олігархи контролюють величезну кількість багатства та, як наслідок, впливу в Росії.

На мою думку, зараз можна спостерігати процес олігархізації в Росії на декількох рівнях. Це вплив заможних бізнесменів, які заволоділи статками після розвалу СРСР та діюча політична влада, яка застосовує усі методи для укорінення на власних позиціях та придушення опозиції. У своєму сучасному значенні в Росії термін "олігарх" позначає бізнесмена, який контролює достатні ресурси для впливу на національну політику. Досить багато країн пережили період високої концентрації власності, але згодом вийшли за його межі. Росії ж для проходження цього періоду, за думкою дослідників, необхідно буде трансформуватися тривалий проміжок часу. Володіючи

основними галузями промисловості - від нафти та природного газу до сталі, нікелю та інших основних галузей промисловості, російські олігархи взяли під контроль усі аспекти повсякденного життя. З часом вони поширились на інші сфери, такі як засоби масової інформації та спорт.

За останні 20 років кількість олігархів зросла, але база їхньої влади залишається незмінною: стосунки з президентом, що призводять до особистої фінансової вигоди. Впливові в економічному плані лідери Росії можуть здобути і підтримати своє багатство лише схваленням і підтримкою уряду.

Країни Латинської Америки також є чітким прикладом діяльності олігархічних груп та їх впливу на долю країни. За винятком Болівії, Бразилії, Мексики, Чилі та Куби традиційна олігархічна влада пануючих класів на початок 60-х рр. зберіглася в усіх латиноамериканських державах. У багатьох країнах регіону склалася ситуація, коли від 60 до 90% сільськогосподарської землі належали на правах приватної власності обмеженій групі осіб.

Наведені приклади демонструють необхідність розгляду явища олігархізації у контексті діяльності усіх різновидів елітних груп. Адже олігархізація стосується процесу захоплення і утримання влади невеликою кількістю осіб, що у свою чергу не виключає можливість контролю з боку економічно, релігійно або традиційно сформованої меншості у країні з її безпосереднім впливом на політичну еліту.

Залежно від особливостей історичного розвитку та державного ладу в деяких країнах олігархія зливається із земельною аристократією, членами сімей династій, які знаходяться при владі. Критерій приналежності до олігархії не тільки особисте накопичене багатство, та не допущення можливих конкурентів. Вирішальне значення має соціально-економічний статус окремих груп, який характеризується можливістю управляти великими капіталами незалежно від того, свої вони чи чужі, вітчизняні або іноземні, приватні або

державні, займати ключові місця в процесах виробництва, реалізації та присвоєння.

Незважаючи на той факт, що багато ключових гравців на світовій арені можуть похвалитися демократичними чи парламентськими урядами, важливо розуміти, як діють різні стилі впливу олігархічних груп і вміти їх розпізнавати, коли вони можуть бути не очевидними.

У багатьох випадках навіть уряди, які мають демократії чи монархії, насправді мають олігархії, які їх контролюють. У цьому випадку уряд може бути структурований як такий, що має демократичну чи монархічну систему, але насправді під впливом багатих, могутніх або переконливих людей, сімей чи корпорацій, які можуть отримати значну кількість повноважень.

Як уже було з'ясовано, навіть у демократичних режимах існує тенденція до олігархізації в організаціях на усіх рівнях, коли ті самі люди залишаються впливовими протягом тривалого періоду часу. Такі лідери часто переміщуються між різними ключовими посадами або просто мають неформальну владу, навіть не маючи офіційної посади.

Політичні еліти повинні відрізнятися особливими здібностями та навичками управління, добре знатися на тому, що вони роблять – це, у свою чергу, допомагає їм зберігати владу у своїх руках. Вони можуть тривалий час продовжувати перешкоджати зосередженню багатства та влади у тих, хто не має таких характеристик чи інтересів.

Підсумовуючи, можна зазначити, що процес олігархізації починає розгортатися, коли лідери вирішують збільшувати свою владу незалежно від того, чи це приносить користь суспільству. Це може статися в будь-якій політичній системі.

Оскільки еліти зараз частіше піднімаються на свої позиції з нижчих прошарків суспільства, ніж у більш розшарованих суспільствах попередніх часів, багато хто вбачає себе виразником інтересів конкретно власного

соціального прошарку, серед якого вони мають близьких особистих партнерів і до яких вони мають значну емпатію. Такі тісніші та навіть емоційні зв'язки можуть спрямувати еліти на дії, які краще відображають і відображають бажання та інтереси суспільства.

На жаль, олігархізація може стимулювати нерівність доходів та порушити державну економіку. Дуже часто зосередження всіх ресурсів відбувається в руках невеликої кількості привілейованих осіб та не інвестується у розвиток країни. Важливо диференціювати олігархів та бізнесменів. Перші не можуть існувати в нормальних конкурентних умовах бізнесу. Натомість олігархи створюють монополії, що залежать від державних грошей. Крім того, олігархія може створити маріонеткових лідерів - слабких акторів, за допомогою яких зміцнюють свою владу залишаючись головними в питаннях державної політики.

Здебільшого еліта поважає громадянські свободи, дотримується встановлених конституційних принципів і діє відкрито та мирно. Олігархічні тенденції порушують баланс у відношеннях еліти та громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ОЛІГАРХІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Історично склалося, що процес олігархізації в країнах запускався з багатьох причин, але здебільшого, коли елітний клас (або той, хто є дуже кваліфікованим або обізнаним у певних сферах, дуже багатим або дуже впливовим за іншими ознаками) вирішує взяти під контроль ситуацію в країні з метою задоволення власних потреб.

Україну часто називають державою, якою керують олігархи. Дійсно, більша частина політичних проблем країни, які бентежать зарубіжних спостерігачів, спричинена саме олігархічним контролем над економічним та політичним життям України. Щоб країна прогресувала як демократія, це має змінитися.

У нашій країні завжди існувала проблема якісної національної політичної еліти, здатної розв'язувати складні державні завдання за конкретних історичних умов. Такі визначні постаті української політичної думки, як В. Липинський, Д. Донцов, пояснювали причини поразок українських національно-визвольних намагань відсутністю національної політичної еліти.

Комуністичний режим знищив не тільки відповідні національні прошарки, а й соціальний ґрунт для відтворення національної елітарної групи, здатної на сучасному рівні мислити і діяти. Роль еліти в авторитарно-тоталітарному суспільстві виконувала номенклатура, риси якої значною мірою не відповідали сучасній елітарній моделі, що існувала в демократичних цивілізованих країнах.

А на думку Т. Возняка, в українських реаліях можна виділити два типи еліт – сучасну політичну, яка пов'язана з бізнесом, який відноситься до часів незалежності, та стару номенклатурну, котра вплинула на формування олігархічних кіл, але, ще міцно прив'язана і до свого статусу часів існування СРСР. [7, с. 56-61].

Державне відродження України передбачало формування абсолютно нової політичної еліти, здатної забезпечити розбудову та розвиток держави. На мою думку, становлення політичної еліти сучасної України носить незавершений характер та проходить під впливом політичних, економічних, соціальних і геополітичних процесів.

Процес затвердження олігархії на пострадянському просторі, зокрема в Україні, як системи і форми політичного режиму на шляху від комунізму до ринкової економіки і демократії, який підпорядковує своїм вузьким, груповим інтересам структури влади і управління, став наслідком збереження в значній мірі старої радянської форми державного регулювання.

За історичних умов, під час формування України як незалежної держави одним із визначальних факторів, що виокремлював еліту і решти суспільства став фінансовий аспект. Меншість, яка володіла значною кількістю зосереджених в країні ресурсів, мала змогу диктувати правила для всієї держави.

Така ситуація склалася після отримання Україною незалежності та з переходом від планової соціалістичної економіки до ринкової, коли постало питання приватизації державного майна. Можливо, метою приватизації було виявити, хто міг би управляти величезними матеріальними ресурсами, успадкованими Україною від СРСР, створити конкурентне політичне та економічне середовище, залучити інвестиції в усі галузі економіки та наповнити державну скарбницю. Як виявилось, особистий інтерес у цей період зумів витіснити мету загальнонаціонального блага і протоолігархи розглядали це просто як можливість заробляти гроші.

Фінансово-промислові групи, що виникали у той час, відтворювали радянську модель монополізованої економіки.

Ці групи мають специфічну назву - клани. Вони формувалися на регіональній основі. Найпотужніші з них були пов'язані з экс-номенклатурою комуністичної партії та злочинними угрупованнями в Донецьку, Києві, Дніпрі

та Харкові. Фінансово-промислові групи функціонували та процвітали за допомогою корупційних схем.

Проблемою того часу стало відродження старої радянської номенклатури та її втручання у процес перерозподілу державного майна. Як результат, кінцевою метою приватизації стало збагачення окремої невеликої кількості впливових осіб, які корували цією схемою, визначаючи вигідні для себе шляхи примноження статків. Боротьба за привласнення державного майна перетворила приватизацію з процесу, який мав хоча б частково створити середній клас та дати поштовх до економічного розвитку, у процес, що забезпечив концентрацію майна та ресурсів у кланово-олігархічних групах. Отже, логіка процесу приватизації 1990-х років була повністю спотворена та призвела як до глобальних економічних проблем, так і до політико-соціальних.

Наступним кроком цієї схеми була передача у приватну власність більшої частини стратегічних державних підприємств та навіть природних монополій, що надало змогу їх власникам диктувати свої умови напрямку та розвитку держави.

Таким чином, з 1999 по 2012 роки були монополізовані такі важливі галузі економіки України як видобування корисних копалин, металургійна та хімічна промисловість, машино- та суднобудування, транспортна галузь та безліч інших.

Приватизаційні процеси в Україні починаючи з 1990-х років відрізнялися своєю непрозорістю, відсутністю чіткої програми дій, орієнтацією не на покращення економічного становища країни, а на встановлення політичних груп впливу, відкрила необмежені можливості для порушень, застосуванню корупційних методів впливу, зловживання владними повноваженнями, що призвело у свою чергу до розвитку олігархізації як основоположного механізму формування та функціонування української політичної еліти.

Отже, до середини 90-х років в Україні існували прото-олігархічні групи на регіональному рівні, вони змагалися за вплив на центральну владу.

Трансформація регіональних бізнес-груп кланового типу в олігархічні відбулася під час і завдяки парламентським та президентським виборам 1998-99 років. Вони стимулювали оволодіння олігархами засобами масової інформації і забезпечили їх панування у великій політиці, що виявилось у створенні ними своїх фракцій та патронажних партій у Верховній Раді. Ряд олігархів і досі формально не входить до складу уряду. Вони є приватними особами, які користуються зв'язками з урядом, щоб за короткі періоди накопичити величезне багатство.

Домінування кланово-олігархічних груп у політиці, проте, ще не дорінює встановленню олігархії як політичного режиму. Проте це свідчить про наявність процесу олігархізації на території нашої країни, що включає у себе такі характеристики цього явища як зацікавленість у особистісних інтересах невеликої впливової меншості, яка втручається та впливає на політичний процес з метою покращення свого соціального становища та концентрації фінансових та майнових ресурсів, що призводить до нехтування волею народу та поступово сприяє замкненості політичних еліт. [16, с. 31-35].

Хоча ця система з часом вимушена була трансформуватися до сучасних реалій, вона виявилася дуже стійкою. Олігархічний клани виникли в середині 1990-х і поширювали свій вплив на політичне життя країни протягом усіх років незалежності нашої держави.

Коріння української системи олігархічних відносин можна прослідкувати ще з часів президентства Леоніда Кучми в 1994-2004 роках, коли сьгоднішні посередники влади вперше отримали змогу створити свої монополії після розвалу Радянського Союзу. За радянських часів експрезидент був секретарем комітету компартії на одному з підприємств - з 1986 по 1992 рік очолював Південний машинобудівний завод імені А.М. Макарова, головний державний аерокосмічний виробник, з чого можна зробити висновок про сформовану модель мислення та поведінки, що впливає з його досвіду.

Період президентства Л. Кучми невідривно пов'язують із становленням та укріпленням олігархічних кіл на своїх позиціях. За рахунок регіонального

розподілу під час періоду правління Л. Кучми на піку свого розвитку починає перебувати Дніпропетровський регіональний клан. Ще за тих часів починають виокремлюватися особистості, ім'я та прізвища яких і зараз фігурують у питаннях впливу та втручання у політичне життя нашої країни.

Вони починають активно намагатися впливати на політику, лобіювати свої інтереси у парламенті, уряді, президентському оточенні. Таке поєднання в одній групі акторів політичних і фінансових дій дослідники називають політико-фінансовими групами або олігархією. [37, ст. 20]

Власники великих промислових монополій або самостійно намагалися потрапити до політичної верхівки, або делегували туди своїх представників. Як уже зазначалось, не на останньому місці перебувала роль підконтрольних ЗМІ, які спрямовували прихильність суспільства до потрібних персоналій. Другому президентові України вдалося створити найсприятливіші умови для подальшого процвітання явища олігархізації, хоча сам він заперечував свій внесок у становлення олігархічної системи. Л. Кучма зауважував, що фінансово-промислові угруповання на території України перебувають у балансі за рахунок постійної боротьби за владу, а отже, це суперечить олігархічній концепції правління однієї меншості.

Існував шанс, що напрямок країни може змінитися в 1999 році разом з іншим кандидатом у президенти Вячеславом Чорноволом. Однак цей лідер "Народного Руху України", проукраїнської та демократичної політичної сили, загинув в автокатастрофі.

Л. Кучма був обраний на ще один термін, бо його сприймали як єдиного кандидата, здатного тримати під контролем колишню номенклатуру, що відроджуються.

Україна пережила дві демократичні революції з тих часів, але з точки зору олігархічного панування над країною насправді мало що змінилося.

Баланс сил між різними олігархічними групами може змінитися в той чи інший бік, але суть самої системи залишається незмінною. Через своїх

представників в уряді та в державних установах ключові рішення погоджують з невеликою групою олігархів, які продовжують формувати траєкторію нації.

З того часу олігархічні клани стали активно вкладатися в політику фінансуючи вигідних собі осіб, що обіцяло економічний прибуток і політичну підтримку, що у свою чергу означало стабільність та недоторканість. Наприклад, «в депутатському корпусі Верховної Ради в 2014 році була група «Сім'ї» президента В. Януковича (49 осіб), група Р.Ахметова (40 осіб), група Дм. Фірташа (28 осіб), група А. Ключова (18 осіб), група С. Тігіпко (5 осіб), група І. Коломойського (6 осіб), група В. Пінчука (6 осіб), Петра Порошенка (5 чоловік) і т. д.» [11]

Помаранчева революція спричинила кадрові перестановки серед олігархів, але сама система це зробила залишився незмінним. Представники великого бізнесу не втратили своїх важелів впливу на політику та економіку України.

У передреволюційній Україні можна виділити кілька фінансово-промислових угруповань, це: донецька, луганська, дніпропетровська, харківська, запорізька, київська і галицька. Перші п'ять контролювали цілі галузі української економіки. Наприклад, «Донецька область виробляла до 20% промислової продукції країни (разом з Луганською - більше третини), а Дніпропетровська - майже 16% (разом із Запорізькою - майже одну чверть). Київ - це фінансовий центр. Галицький клан не мав суттєвих важелів впливу в економічних відносинах, але він домагався впливу завдяки політичній активності.

Власники великого бізнесу контролюють не лише цілі сектори української економіки, а й електронні засоби масової інформації - вони також мають значний вплив у політичних партіях. Часто буває так, що головною метою існування даної групи є представлення олігархів, які її фінансують. Мережа існуючих взаємних зв'язків між політиками та олігархами, на жаль, є частково настільки ретельно прихованою, що це забезпечує довговічність взаємовідносин, незважаючи на зміну політичних реалій. На політичній арені

сучасної України представників великого бізнесу часто набагато більше, ніж політиків у чистому вигляді.

Отож, важливо пам'ятати, що хоча ці надбагаті особи формально не є частиною уряду, але вони несуть відповідальність за економічні, медіа та політичні інтереси країни.

Надаючи підтримку певній політичній групі, представники олігархічної меншості керуються нічим іншим, як власними інтересами, і вони не ототожнюють себе з поглядами політичних партій та політиків, яким вони пропонують фінансову підтримку або до яких застосовують важелі тиску. Проблема також полягає в тому, що навіть при політичній конфігурації змін, олігархи, як правило, не мають проблем із пошуком спільної мови з новим урядом, або навіть самі висувують потрібних кандидатів.

Насправді, Помаранчева революція була чудовим прикладом боротьби між олігархічними кланами того часу. Її навіть називають відповідно «боротьба мільйонерів проти мільярдерів», оскільки В. Ющенко був підтримуваний дещо менш впливовими бізнес колами, ніж інший кандидат.

Після перемоги Віктора Ющенка в Україні сформувались такі три політичні центри: президентська команда разом із "Нашою Україною", Блок Юлії Тимошенко, лідер якого обіймав посаду прем'єр-міністра міністром більшу частину періоду, про який йде мова, та опозицією, серед якої Партія регіонів відіграла ключову роль. Поправка конституції, яка зменшила повноваження президента і посилила уряд і парламент гарантували, що жоден з цих центрів не буде переважати над іншими, але усунути внутрішню боротьбу за вплив між фінансовими кланами так і не вдалося. Також, існує припущення що зміна конфігурації відносин президент-парламент була ідеєю експрезидента Л. Кучми, який розраховував зберегти за собою сферу впливу на політичну ситуацію шляхом обмеження повноважень нового президента.

Ряд основних бізнес-груп, представники яких походять головним чином від регіону Донбасу можна було б виділити в Партії регіонів. У цьому контексті варто згадати братів Андрія та Сергія Ключевих, Василя

Хмельницького та Валентина Ландика. Однак на політику цієї партії найбільший вплив мали дві олігархічні групи, які одночасно були її основними фінансовими спонсорами. Перша організація була зосереджена навколо найбагатшого бізнесмена України Ріната Ахметова, а друга концентрувалася біля єдиного тогочасного постачальника газу - групи РосУкрЕнорго. У багатьох випадках олігархи, які мали місця в парламенті використовували їх для лобіювання власних інтересів, і їхня позиція була дуже важливою для визначення політики партії. [44, ст 26]

З часу здобуття незалежності зовнішня політика України базується на маневрах між Заходом та Росією. Після Помаранчевої революції в цьому відношенні політика України не надто змінилася, як і раніше, існувало усне бажання приєднатися до європейських та євроатлантичних структур, але реальних суттєвих кроків на практиці не передбачалось. Водночас вона постійно уникала будь-яких інтеграційних процесів з боку Росії.

Важливою проблемою є те, що дії олігархізованої еліти є результатом їхніх індивідуальних інтересів та часто мають значний вплив на поведінку України на міжнародній арені. Іноді їхній вплив служить українським національним інтересам. Однак там, де приходять інтереси великого бізнесу вступаючи в конфлікт з інтересами держави, олігархи лобіюють для власної вигоди.

Концентрування в руках олігархів основної маси грошового капіталу, що міг би бути застосованим для здійснення необхідних заходів, спрямованих на розвиток держави, не тільки наносить шкоду суспільству, але й заважає позитивному іміджу України в очах Європейської спільноти. Деякі науковці розглядають олігархізацію в Україні як одну із специфічних форм організованої економічної злочинності.

Після наступних президентських виборів, на яких перемогу здобув кандидат Віктор Янукович, відбулося встановлення панівного статусу однієї з найпотужніших олігархічних груп. Це можна було констатувати з огляду на те, що у структурі влади переважали представники однієї партії та олігархічні

пов'язані з нею групи. Значення інших політичних угруповань та політичних партій була обмежена значною мірою. У цей період відбувається переформатування знову до президентсько-парламентської форми державного правління, яка передбачала відновлення розширених повноважень президента, що на цьому етапі було вигідним для олігархічних угруповань.

Постійні зміни у регулюванні відносин президента і парламенту дуже сильно імпонують тіньовій посередницькій позиції олігархії. В таких умовах державна влада не здатна здійснювати відчутних різких маневрів, не може швидко і ефективно вирішувати та реагувати на проблеми внутрішньої і зовнішньої політики. І тут в ролі модератора виступає олігархія, яка радикально впливає на прийняття рішень, їх форсування або ж консервацію.

Отже, за певний час представники інтересів найбільш впливових членів правлячої партії становили більшість уряду.

Окрім підпорядкування своїх партнерів по коаліції, правлячій владі також вдалося досягти успіху у нейтралізації опозиції майже повністю. Це стало можливим, оскільки Юлія Тимошенко була ув'язнена у серпні 2011 року, а інші політики, що представляли опозицію, ще не мали чіткої стратегії дій.

Як результат, тенденції до монополізації та концентрації діяльності олігархів в окремих секторах, які вже спостерігались, посилювалися за часів правління Віктора Януковича. Це призвело до укріплення групи олігархів, вихідців з Донецького регіонального клану, на своїх позиціях та посилення їхнього впливу на міжнародну орієнтацію усієї країни.

Наслідком прогресування процесу олігархізації стала Революція Гідності 2013 - 2014 років, яка продемонструвала перехід критичної точки зловживання повноваженнями чинною владою. Причиною став саме відхід від основних наявних інтересів суспільства щодо подальшого вектору розвитку України, а саме Євроінтеграції, на користь інтересам правлячої меншості олігархів в уособленні президента та наближених до нього вузьких кіл. Приводом безпосередньо послужив жорстокий розгін мирної акції протесту силовиками,

що у свою чергу також вказує на зловживання владним положенням та придушення вираження волі та інтересів народу.

Сама сутність олігархічного режиму полягає в тому, що рано чи пізно він може призвести до повної втрати суверенітету через спрямованість політики країни на вигідні олігархам умови або просто суттєвої зміни вектору розвитку країни у бік задоволення інтересів еліти, що з часом призводить до суспільних незадоволень та можливості революційних настроїв. Національні питання олігархічну еліту в Україні не цікавлять – потрібні лише гарантії непорушності власності. Водночас, суспільна нестабільність, яку породжує олігархічна влада, може бути загрозою для капіталів та їх власників, що вимушує олігархічні групи постійно маневрувати для пошуку вигідного положення.

Україна за часи своєї незалежності уже двічі стикалася з обуренням суспільства з приводу діяльності олігархічних груп на владу. Але коріння та зв'язки олігархічних груп настільки глибоко розповсюдились всередині країни, що наразі виявляється неможливим різке припинення впливу їх на владу. Доцільною є багаторічна робота, яка буде направлена на виявлення та запобігання подальшому поширенню маніпуляцій та збереженню владних позицій за олігархічною меншістю, що унеможливить процес збагачення та накопичення майна за допомогою політичного сектору.

Перша реальна спроба обмежити вплив олігархів була після Революції Гідності. За допомогою західних партнерів України уряд прем'єр-міністра Арсенія Яценюка в 2014-16 роках здійснив низку критичних реформ. Як приклад можна привести те, що у ряді держкомпаній, таких як, наприклад, енергетичні гіганти "Нафтогаз" і "Укрнафта", були сформовані незалежні органи корпоративного управління. Управляти цими підприємствами стали не довірені особи олігархів або чиновників, а професійні і самостійні в ухваленні рішень менеджери.

Можна спостерігати діяльність олігархічних організацій, коли українські олігархічні сили продовжують створювати перешкоди щодо реформ, які домінують у політичному порядку денному з 2014 року. Завдяки ряду

сумнівних судових рішень, переважно Конституційним судом. Історичне прагнення України інтегруватися до західного світу не відповідає інтересам олігархів країни, які мають багато втратити від створення рівних умов та незалежної судової влади. Це пояснює, чому різні олігархічні клани зараз працюють, щоб підірвати співпрацю з міжнародними партнерами України, такими як ЄС та МВФ, одночасно просуваючи антизахідну орієнтацію через свої медіа-платформи.

Як результат можна розцінити дані, сформовані напередодні виборів 2019 року центром Розумкова. Здійснені реформи не сприймаються як такі, що відповідають інтересам більшості громадян, жителями всіх регіонів країни: негативні оцінки дають від 69% жителів Заходу до 89% жителів Півдня.

З усіх суспільних груп лише серед забезпечених громадян частка позитивних відповідей переважає частку негативних (у цій групі сума відповідей “згоден” та “скоріше згоден” – 49%, а сума “скоріше не згоден” та “не згоден” – 39%). Тобто лише частина забезпечених громадян відчула позитивні зміни в країні. [33, ст. 6]

Проблеми, породжені надмірним олігархічним впливом дуже добре помітні. Справжнє питання полягає в тому, як Україна може подолати це стійке панування. Адже за часи існування процесу олігархізації на території держави, сформованим політично-економічним елітам вдалося делегувати контрольованих ними осіб майже в усі сфери, що відносяться до функціонування держави. Як результат якісний склад фахівців замінили не придатні до компетентного функціонування кадри, головною роллю яких є служіння інтересам олігархічних груп.

Уряд України визнає масштаб проблеми і стикається з величезним попитом населення на покращення короткострокового та довгострокового напрямку країни. Але прогрес дотепер був не надто помітним, оскільки сила особистих інтересів великих олігархів та закріплені бюрократичні групи залишається значущою. Наразі реформи відбувались лише там, де уряд зазнав

величезного тиску як з боку організацій громадянського суспільства, так і з боку західних інвесторів.

Прикладом цього є ініціювання та створення антикорупційного бюро та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, які мають бути достатньо незалежним для розгляду справ про корупцію проти вищих політиків.

Ще одним державним органом, який повинен допомогти запуснути деолігархізацію, є Антимонопольний комітет.

Тобто, можна сказати, що основний напрямок щодо виявлення та перешкоджання процесу олігархізації спрямований на подолання корупції, як одного з найпоширеніших та найбільш дієвих засобів впливу олігархічних груп на політичну ситуацію в країні та закріплення своїх позицій протягом тривалого часу. Більшість дослідників вважає, що явище корупції в тому чи іншому вигляді існує в усіх країнах світу, але рівень його прояву необхідно постійно контролювати задля запобігання встановленню його як основного методу функціонування політичної еліти.

Політична корупція відображає байдужість політичних еліт до запиту громадськості щодо прозорості та доброчесності політичної системи та констатує наявність у країні функціонуючих олігархічних тенденцій.

Положення, що забезпечують контроль над ресурсами та сферами політики у публічній сфері (наприклад, шляхом утримання природних ресурсів під державним контролем, а не в приватних руках), або які запобігають розгортанню економічних відносин у сфері приватної діяльності, в які держава не може втручатися (наприклад, регулюючи трудові відносини) також є антиолігархічними, оскільки вони заважають олігархії поширювати свій вплив, що стосується приватної власності.

На сьогодні проблеми України залишаються величезними, і на багатьох рівнях позитивних змін мало. Урядова бюрократія продовжує бути надзвичайно потужною і використовує значну частину своїх повноважень у корисних цілях. В даний час цілі сектори економіки України, включаючи металургійну, енергетичну та хімічну промисловість, знаходяться в руках

невеликої кількості підприємців. Олігархічні групи також монополізують власність на основні ЗМІ, дозволяючи їм формувати громадську думку та спотворювати величезну кількість інформації, яка повинна доходити до суспільства. Реорганізація цих монополій значною мірою зменшить можливість олігархічних груп поширювати свою владу як на владу так і на суспільство.

Насправді, багато заходів, які обмежували б можливість олігархів контролювати долю України, вже відомі. У деяких випадках вони навіть частково перевірені іншими країнами. Але, на мою думку, наразі стоїть питання ґрунтовного аналізу наявних проблем для розробки індивідуального послідовного плану, який буде стосуватися окремо нашої держави, з урахуванням усіх особливостей та історичного досвіду України. Насамперед, це стосується впровадження кадрової селекції на основі професійності, обов'язкове покарання за зловживання владою, ліквідація можливості повернення люстрованих осіб. [3]

Для України надзвичайно важливо захищати та підтримувати здобутки, досягнуті після Революції Гідності. Це означає захист антикорупційних нововведень при збереженні реформи державної служби та незалежності центрального банку України.

Одним із важливих кроків до стримування впливу олігархів стане контроль величезного портфеля державних підприємств України, багато з яких служать основними джерелами корупції.

Безсумнівно, не менш важливим кроком до приборкання українських олігархів є реформа судової влади. Відсутність справедливих та неупереджених судів залишається найбільшою перешкодою для прогресу України. Це стримує іноземні інвестиції та отруює всі інші аспекти українського суспільства, створюючи атмосферу безкарності, яка дозволяє процвітати кланам олігархів.

Історичні умови, за яких українським олігархічним групам вдалося сформуватися таким чином, що жодній з них не вдалося встановити абсолютне

довготривале переважання над іншими, дозволили уникнути створення виняткової та навіть неприхованої монополії на вплив у державі, як в інших країнах пострадянського простору.

Незважаючи на очевидне погіршення демократичних стандартів, Україна все ще залишається однією з найбільш демократичних країн на пострадянському просторі.

Спостерігаючи за останніми політичними подіями, можна стверджувати про певні кроки у бік деолігархізації. Насамперед, варто зазначити про поданий президентом законопроект з приводу олігархізації, що має назву «Проект Закону про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів)». Виходячи з назви законопроекту можна зробити висновок про визначення терміну «олігарх» як особи, що має значну економічну або політичну вагу в суспільному житті, що дозволяє їй своїм надмірним впливом створювати загрозу національній безпеці. Дуже цікавим є факт, що деякі особи, які можуть попередньо самотійно віднести себе до цієї категорії висловилися з приводу того, що вони не заперечують та визнають за собою такий статус.

У проекті даного закону зазначено, що метою його є подолання конфлікту інтересів, що склалися в результаті злиття політичної, економічної та інформаційної сфер.

В основній частині законопроекту йдеться роз'яснення щодо умов співвідношення фізичної особи зі статусом олігарха. Зазначається, що за умов відповідності хоча б трьом з чотирьох основних ознак фізичній особі буде присвоєно олігархічний статус. До таких ознак відносять: участь у політичному житті країни, вплив на засоби масової інформації, власність на суб'єкти природних монополій або на суб'єкти, що займають монопольне становище на загальнодержавному рівні та підтверджена вартість активів особи, що перевищує один мільйон прожиткових мінімумів.

Також законопроект передбачає створення реєстру осіб, що підпадають під зазначені характеристики, та підтверджені Радою національної безпеки і оборони України. У свою чергу, це веде до певних правових наслідків для зазначених осіб, зокрема, таких як заборона прямого чи опосередкованого фінансування політичних партій, виступати покупцем об'єктів великої приватизації.

Варто зазначити, що певні розділи законопроекту присвячені «Декларації про контакти», що буде надавати змогу відстежувати та контролювати можливі зв'язки та шляхи впливу олігархів на політику. [29]

Необхідно також зауважити, що створення подібних законопроектів веде за собою визнання владою наявності процесу олігархізації на території України, та більш чіткого окреслення понять «олігархізація» та «олігарх» у відповідності до сучасних реалій, що безперечно, є суттєвим кроком у бік позитивних змін.

Отже, як висновок до розділу, можна зазначити, що співвідношення явища олігархізації й державної влади в сучасній Україні – це свого роду симбіотична взаємозалежність двох суперечливих і навіть, взаємовиключаючих факторів, що склалася на історичному ґрунті. Натомість громадянське суспільство, тобто відносини між громадянами та їхніми організаціями, які формуються на принципах самостійності та автономії щодо держави, за своєю суттю повинні протистояти замкнутості та непрозорості сучасного політичного процесу.

Українська олігархія здатна продовжувати свою діяльність, навіть на різних етапах суттєвої політичної нестабільності, шляхом продовження та адаптації своїх звичних політичних та економічних практик, взаємозв'язку на регіональному, національному та міжнародному рівнях, що мотивується накопиченням майна для утримання позицій та використання його для подальшого впливу.

Тому надзвичайно важливим питанням сьогодення є розробка сучасних методів виявлення та протидії процесу олігархізації, який негативно впливає на усі суспільні сфери країни та гальмує її розвиток.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети кваліфікаційної роботи було досліджено вплив явища олігархізації на політичні еліти. У ході роботи було проаналізовано стан дослідження явища олігархізації в зарубіжній та вітчизняній літературі, його співвідношення з елітарними теоріями та його прояви у діяльності та формуванні політичних еліт. Також було визначено роль олігархізації для політичних еліт за часи існування незалежної української держави.

Процес дослідження процесу олігархізації політичних еліт ускладнений неузгодженістю наукових позицій учених щодо ставлення до поняття «олігархізація», випадків його застосування і можливостей методологічного інструментарію, який використовують для оцінювання явища.

Спільним для багатьох дослідників є розуміння олігархізації як процесу прямого чи опосередкованого впливу на політичну ситуацію елітарного прошарку, який керується виключно особистісним інтересом примноження статків та створенням вигідних для себе політичних умов.

Під впливом зовнішніх умов політичної боротьби і необхідності оптимізації структури та функцій, навіть якісні політичні еліти вимушені впливати на свою внутрішню організацію для підвищення її дієвості. Наслідком цього і стає тенденція виокремлення невеликої компетентної меншості та ієрархізації організації, виділенню особливого професійного прошарку - олігархії, яка концентрує владу і управління в своїх руках.

Варто зазначити також складність виокремлення єдиного визначення поняття олігархізації. Це стосується деформації понять з античних часів до сьогодення та схожістю у трактуванні із такими поняттями як «олігархія», «влада олігархів».

Дослідження еліт було однією з найважливіших тем соціальних наук, зокрема в соціології та політичних науках. Цей акцент здебільшого обумовлений незаперечними наслідками та роллю еліт у суспільствах, що

розвиваються. Не зважаючи на велику кількість підходів до розуміння та трактування олігархічних тенденцій в елітах, можна виокремити основні ознаки, що свідчать про вплив цього явища на правлячі кола.

Під олігархізацією слід розуміти політику захисту багатства, та привілеїв впливової меншості яка знаходиться при владі та піклується не про суспільний інтерес, а про свій особистий.

Уряд олігархії часто вдається до прихованих насильницьких методів, щоб приборкати будь-які публічні повстання, щоб захистити свою владу та правлячий статус у країні.

Було з'ясовано, що термін олігархізація слід розглядати по відношенню до усіх можливих типів еліт, що могли сформуватися історично на теренах країни. Звідси випливає, що олігархічні тенденції не відносяться лише до діяльності фінансової еліти, хоча аспект накопичення фінансового капіталу є одним із важливих характеристик процесу олігархізації.

В ході виконання бакалаврської роботи було досліджено сутність явища олігархізації та особливості його впливу на політичні еліти в українському контексті.

Особливістю розвитку олігархічних тенденції на території України можна вважати історичне минуле, що створило відповідні умови, за яких потужним союзником олігархії стала державна бюрократія. Причому бюрократія на етапі первинного накопичення багатства - це стара радянська номенклатура. Вона забезпечила легітимізацію антисоціальної приватизації виробничо-ресурсного комплексу, по підсумками якого основна частина національного багатства перейшла в власність майбутніх олігархів. При цьому бюрократія сама отримала значні заохочення за свою лояльність до олігархів.

До складу правлячої еліти входять взаємопов'язані найбільш впливові кола великого бізнесу, державної бюрократії, ЗМІ, навіть представників галузі мистецтва, представників науково-експертного прошарку суспільства. Вся сукупність правлячих еліт визначає вплив на політичну активність в середині

країни та за її межами. Безперечним центром правлячої еліти виступає фінансовий капітал.

В загальному, можна резюмувати, що олігархічні тенденції існують у дуже тісному зв'язку з політичними елітами, оскільки безпосередньо впливають з їх діяльності. Жодна сучасна демократія не може обійтися без функціональних органів державної влади, які формуються, як правило, за участю політичних еліт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Політика. — К., 2000. — С. 66-98
2. Арістотель. Сочинения: В 4 т. Т. 4. - М.: Мысль, 1983. (Режим доступу: <https://nsu.ru/filf/rpha/lib/arist-pol-5.htm>)
3. Афонін Е. Ф. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації. К.: Парлам. вид-во, 2008. – 416 с.
4. Ашин Г.К. Элитизм и демократия [Электронный ресурс] / Ашин Г.К. // Гражданское общество и правовое государство. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: http://ecsocman.hse.ru/data/121/784/1231/ons5-96_-_0059-70.pdf
5. Валецький О. Л. Баланс між авторитаризмом та демократією у кризових ситуаціях: виклики для України Національний інститут стратегічних досліджень
6. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644–706
7. Возняк Т. Елітні групи в сучасній Україні // Нова політика. - 1998.
8. Глазунов В.В. Олигархия и политический режим: социальный аспект 2005(Режимдоступу: file:///C:/Users/Professional/Downloads/Kultv_2005_15_21.pdf)
9. Глазунов В.В. Экономико-политическая составляющая современной украинской олигархии: особенности, условия зарождения и развития. Культурологічний вісник/Науковотеоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці. Випуск 12; - Запоріжжя; 2004; Стр. 93-97.
10. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику, К.: Центр учбової літератури, 2009. — 840 с.
11. Городненко Ю. Майдан и олигархи. // (Режим доступу: <http://ru.sputnik.az/expert/20140130/299918963.html>)
12. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини. — К. : МАУП, 2005. — 568 с. — (Б-ка українознавства; Вип. 4).

13. Заславский С. Е. Основы теории политических партий. М.: Европа, 2007. – 264 с.
14. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — 256 с.
15. Карсавин Л.П. Государство и кризис демократии//Новый мир. 1991. №1. с. 254-257 (Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-i-krizis-demokratii>)
16. Колодій А. “Олігархи” й “олігархія”: зміст понять та українська політична дійсність // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. Вип. 19. – 2001
17. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Г. В. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – 232 с
18. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія / За наук. ред. Е.А.Афоніна. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 252 с. (Режим доступа: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monogr/d7e5c57e-5875-45af-92dd-57ba3a681431.pdf)
19. Кучеренко А. І. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії. К.: НІСД, 2007. – 397 с.
20. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Київ, Філадельфія, 1995. – 470 с, с. 136
21. Макиавелли Н. Государь. — М.,1990. — ст.19—26
22. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии //Диалог. 1990. № 5, 9; 1991. № 4] (Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/3025802/>)
23. Михальченко М. Кланово-олігархічний режим: негативи і позитив функціонування Кланово-олігархічний режим: негативи і позитив функціонування Випуск 49 Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010
24. Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. О-26 Партологія: Навчальний посібник / За ред. М.І. Обушного. - К.: Арістей, 2006. - 432 с.

25. Олещук П. Олігархізація влади – прямий шлях до перетворення на колонію (Режим доступу: / П. Олещук / Украинское новостное Интернетиздание. – Режим доступу <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/4/5273825/>).
26. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Антология мировой политической мысли: В 5 тт. — М.,1997. — Т.2.]
27. Острогорский М. Я. Демократия и политические партии. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. — 640 с
28. Платон. Держава. — К., 2000. — с. 240-270
29. Проект Закону про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів) Офіційний веб-портал Верховної Ради України, 02.06.2021 (режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72105)
30. Сеймур Мартін Ліпсет, Мартін Троу та Джеймс С. Коулман, Союзна демократія: внутрішня політика Міжнародного друкарського союзу, Нью-Йорк, Вільна преса, 1956
31. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
32. Советская историческая энциклопедия. В 16 томах. — М.: Советская энциклопедия. 1973—1982. Том 11. ПЕРГАМ - РЕНУВЕН. 1968.
33. Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади Центр Розумкова Національна безпека і оборона №3-4, 2018 р. (Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/vydannia/zhurnal-natsionalna-bezpeka-i-oborona?showall=1>)
34. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. — Львів: Тріада плюс, 2004. —528 с.
35. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. - К. : Либідь, 2002. - 576 с.

36. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология : пер. с фр / М.: 2005. Ч. 1. - 180 с.
37. Шульга М., О. Потехін, Н. Бойко, О. Парохонська, Т. Шульга Правляча еліта сучасної України - Аналітична доповідь №10, Інститут соціології НАН України., Київ, 1998р. ст. 20
38. Bloomberg. "Mapping China's Red Nobility." (Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/graphics/2012-mapping-chinas-red-nobility/>)
39. David Horton Smith, in International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), 2015 9 Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/oligarchy>)
40. Elite theory J. S. Maloy Britannica (Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/elite-theory>)
41. Marxism and elitism: two opposite social analysis models? Adriano Codato; Renato M. Perissinotto, Translated by Thiago Gomide Nasser Translation from Rev. bras. Ci. Soc., São Paulo, v. 24, n. 71, out. 2009 (Режим доступу: http://socialsciences.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102-69092010000100003)
42. Michels R. Political parties. A Sociological Study on the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy / Michels R. – Kitchener : Batoche books, 2001. – 276 p.
43. Study: US is an oligarchy, not a democracy BBC News (Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/blogs-echochambers-27074746>)
44. The oligarchic democracy. The influence of business groups on Ukrainian politics (Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/76798391.pdf>)